

POMOGÁTS BÉLA

KULTURÁLIS NEMZETÉPÍTÉS

ELŐADÁS A MAGYAR KULTÚRA NAPJA ALKALMÁBÓL

Az ünnep méltóságra készítet, arra, hogy „emelkedjünk fel” arra a magaslatra, amelyen valóban ünnepelni lehet: „sursum corda” („emeljétek fel szíveteket”) hangzik el a katolikus szertartásban. Most mégis úgy gondolom, hogy a Magyar Kultúra Napja alkalmából ne csak az ünnepi érzéseknek adjunk hangot, hanem megfontolásainknak, mi több, aggodalmainknak is – végül is ez az aggodás: nemzeti kultúránk állapotáért és jövődjéért vállalt felelősségünk arra kell, hogy készítsen bennünket, hogy megfontoltabban és erőteljesebben képviseljük ennek a felelősségnek az erkölcsi következményeit. Az ünnep nem pusztán a felemelkedő szív élménye, hanem az okos számvetés alkalma is, amikor számot lehet és kell vetnünk azzal, hogy valójában milyen feladatokat ró ránk, magyar értelmiségiekre a Kárpát-medencében nemzeti nyelvünk és kultúránk védelmének, fenntartásának ügye. Ezekkel a feladatokkal természetesen folyamatosan számot kell vetnünk, és az, hogy nemzeti művelődésünket ünnepeljük, csak még fontosabbá teszi ezt a számvetést. Az ünnep értelme valójában éppen ez.

Először is számot kell vetnünk nemzeti kultúránknak a magyarság jelenlegi helyzetében betöltött (betöltendő) szerepével és feladataival. Annak idején, még a tizennyolcadik század végén, a nemzeti közösség mibenlétének két hagyományos felfogása és meghatározása alakult ki: a „politikai” és a „kulturális” nemzetfogalom. A „politikai nemzet” elmélete Franciaországban keletkezett, a francia politikai gondolkodók (elsősorban az enciklopédisták) szellemi műhelyében, és tulajdonképpen az ország lakosait, az állam polgárait fogta át, valójában nemzeti hovatartozásra való tekintet nélkül. Ebben az értelemben tartotta a kiegyezés utáni korszak kormányzata magyaroknak azokat, akik a Magyar Királyság területén éltek és magyar állampolgárok voltak. Ez az elmélet történelmi tévedésnek bizonyult, minthogy az akkori országterületen élő nem magyar nemzetiségűek nem kívánták magyarnak deklarálni magukat. Ezzel tág tere nyílt annak a propagandának, amely a történelmi ország szétbontására törekedett. A „kulturális nemzet” felfogását a német romantikus filozófia alakította ki, egyszerűen annak a történelmi ténynek a következményeként, miszerint a német nyelvű és kultúrájú népesség nem tartozott egyetlen államhoz, hanem különböző német államok területén élt.

A trianoni békekötés után a magyar politikai irodalomban is a „kulturális nemzet” felfogása terjedt el, természetes következményeként annak, hogy az akkor a Kárpát-medencében élő, nagyjából tíz és félmillió magyarországi magyar harmad része a vele szomszédos új államok határai közé került, és ezek polgáiraivá vált. A magyar politikai irodalom azóta is a kulturális nemzet elméletének alkalmazásával dolgozik, annak tudatában, hogy a magyar „kulturális nemzet” jóval túlterjed a magyar állam határain, és jelen van mindenütt a Kárpát-medencében, az egykor Magyarországhoz tartozott, majd a trianoni békével elcsatolt területeken. A magyar kulturális nemzet jelenlegi létszáma a Kárpát-medencében (több egybevágó statisztika szerint) nagyjából tizenhárom milliót tesz ki, ebből tíz millió Magyarországon, másfél millió Romániában (Erdélyben), hatszázezer Szlovákiában, háromszázezer Szerbiában (a Vajdaságban), száznyolcvanezer Ukrajnában (Kárpátalján) és közel százezer Horvátországban, Szlovéniában és Ausztriában él. Mellettük a nagyvilágban szétszóródva nagyjából egymillió magyar található. Ezek a számok természetesen csak megközelítő jellegűek, a Magyarországgal szomszédos országok népszámlálásai nem mindig felelnek meg a szigorú tárgyilagosság követelményeinek, és mindig és mindenütt élnek nagy számban olyan emberek, akiknek nemzeti identitása többé-kevésbé bizonytalan, és aszerint határozzák meg ezt az identitást, hogy a népszámlálást melyik hatalom végzi el.

A kulturális nemzetépítés feladatainak körvonalazása során két nagy tényezőcsoportot kell figyelembe vennünk: az egyik a széttartó erők, a másik az összefogó erők tényezője. A széttartó erők tényezője között első helyen áll maga a trianoni békefolyamat, amely igen radikálisan bontotta meg a magyar nemzet korábbi egységét és hosszú évtizedek óta egymástól szigorúan elválasztott keretekbe kényszerítette a kárpát-medencei magyarságot. Trianon olyan nemzeti tragédiát jelentett, amelyet valójában azóta sem hevert ki a magyarság és igen nagyralátó és okos politikára volna szükség ahhoz, hogy ennek a történelmi traumának a következményei enyhüljenek.

A második kedvezőtlen tényező a második világháború előestéjén bekövetkezett revíziós próbálkozások sikertelensége. 1938 és 1941 között az akkori magyar állam területe nagyjából a kétszeresére növekedett és igen nagy számban kerültek korábban elszakított magyarok ennek az államnak a határai közé (Erdélyben több mint egymillió, a Felvidéken és Kárpátalján nagyjából nyolcszázezer, a Délvidéken nagyjából félmillió). Ugyanakkor nagylétszámú nem magyar népcsoportok is a magyar állam határai közé kerültek: románok, szlovákok, ruszinok és szerbek. A revíziós politika eredményeit konszolidálni lehetett volna, ha Magyarország ellen tud állni a Német Birodalom politikai vonzerejének, vissza tudja utasítani a zsarolásokat és kitart amellett a semle-

gességi politika mellett, amelyet különben Teleki Pál miniszterelnök szorgalmazott és amelynek bukása ellen öngyilkosságával tiltakozott. Természetesen a náci Németország ebben az esetben megszállhatta volna Magyarországot és néhány esztendőre eltörölhette volna az ország függetlenségét, mindez komoly vérvesztésekkel járt volna, ezek a veszteségek azonban csak töredékét jelenthették volna a háború folyamán elszenvedett veszteségeknek.

Ugyancsak széttartó tényezőt jelentett a kommunista korszak politikája, amely általában közömbös volt a nemzeti érdekekkel szemben és még célzásokban sem próbált tenni valamit a nemzetegyesítés ügyéért. Ez a több évtizedes korszak rombolta le a magyar nemzeti tudatnak és identitásnak azt a történelmi folyamatát, amelyet a korábbi évszázadok létrehoztak. A kommunizmus következményei igen tartósnak bizonyultak és csak néhány történelmi pillanatban – például az 1956-os forradalom idején vagy az 1989-1990-es rendszerváltozáskor – tapasztalhattuk azt, hogy a magyar nemzeti tudat a régi hagyományok szellemében és a szolidaritás jegyében működik. Fájdalommal állapíthatjuk meg, hogy az 1989-es történelmi változások után sem volt tapasztalható ezen a téren lényeges változás, sőt, a nyolcvanas évek végéhez képest, amidőn a magyar közvélemény, elsősorban az irodalmi értelmiség, erős szolidaritást mutatott a határon túl élő magyarok iránt, ez a szellemi felélénkülés tetemesen alábbhagyott.

Sokat rombolt az egészséges nemzeti tudatban az a politikai szétesettség és „hideg polgárháború”, amelyet különösen a mögöttünk lévő egy-másfél évtizedben éltünk meg. Ennek az időszaknak a fejleményei nagymértékben rombolták le azt a nemzeti szolidaritást, amelyre minden nemzeti közösségnek eredendően szüksége van és állították egymással küzdő és egymást elpusztítani kívánó politikai pártok mögé a magyarság nagy részét. Az a politikai „iszapbirkózás”, amelyet a mögöttünk lévő években tapasztalnunk kellett, történelmi mértékben felelős azért, hogy a magyarság nemzeti egysége radikálisan szétesett és a magyar nemzeteszmé minden korábbinál fájdalmasabban sérült.

Ugyanakkor a széttartó tényezők között kell megemlítenünk a kommersz kultúra térhódítását, amely a valóságos magas kultúra helyett olcsó, könnyen megközelíthető és hazug „kulturális” termékekkel eteti a széleskörű közönséget. A kommunista korszak utolsó másfél évtizede ebben a tekintetben jóval kedvezőbb hatást tett a magyar közkultúrára, akkor ugyanis a magas kulturális értékeket képviselő irodalom (hogy csak huszadik századi példákat említsek, Ady Endre, Móricz Zsigmond, Babits Mihály, József Attila, Déry Tibor, Radnóti Miklós, Nagy László és a többiek), az ugyancsak a magas kultúrát képviselő zene (Bartók Béla és Kodály Zoltán), valamint a szintén nagy kulturális értékeket képviselő képzőművészet találta meg közönségét akár az egyszerű emberek soraiban is. Személyes em-

lékem, hogy a hetvenes évek végén a budapesti villamoson utazók a mindössze három forintért árusított Olcsó Könyvtár című sorozat köteteit forgatták, s ebben a sorozatban magas kulturális értékek kerültek az olvasók kezébe. Aki a magyar televíziót és a magyar könyvkiadást figyeli, tapasztalhatja, hogy az értéktelenség micsoda özönvize lepte el a magyar közéletet.

A széttartó tényezők mellett számot kell vetnünk az összefogó tényezőkkel is, ugyanis ezek is megtalálhatók, és ezek megerősödése, fejlődése jelentheti a reményt. Ilyen összefogó tényező maga a magyar történelem, amely mindig arra tanított, hogy a nemzet tagjainak felelősségtudattal áthatva, a közösségi szolidaritás jegyében kell tevékenykedniük, mert csak így őrizhetik meg a viszonylag kicsiny létszámú magyarságot Európának ezen a vidékén. A magyar történelemnek igen sok tanulsága van és ma is nélkülözhetetlen az, hogy ezekre a tanulságokra a közoktatás, a kulturális politika, a közkultúra ráirányítsa a figyelmet.

Összetartó tényező maga a magyar kultúra is, amely mindig is a nemzet elsőszámú képviselőjét, belső szolidaritásának erejét és külső reprezentációját jelentette. A magyar kultúra ma is igen gazdag és erős, jelenlétének számos külföldi példája igazolja azt, hogy helyt tud állni az európai vagy éppen az egyetemes kultúra világában is. Mindenesetre nagyobb felelősségtudattal, okosabb művelődési politikával kell kultúránkat idehaza és külföldön bemutatnunk és terjeszteniünk. Egy kis nép számára nem a katonai erő vagy a gazdasági hatalom jelenti fennmaradásának elsőrangú zálogát, hanem nemzeti kultúrája, amely fenntartja nyelvét, hagyományait, szellemiségét és erkölcsiségét. A magyar kultúra is ilyen tényező és erő, következőképp a mindenkori kormányoknak és természetesen a magyar civilszerveződéseknek is erőteljesebb figyelmet kell nemzeti kultúránk megtartására és fejlesztésére fordítani.

Az összefogó tényezők sorában kell megemlítenünk a családi kapcsolatokat is: a magyarság kis nép, számtalan családi kapcsolat szövi át ezt a közösséget. Egy korábbi statisztikai felmérés hívta fel a figyelmet arra, hogy a mai Magyarországon több mint egymillió olyan ember él, akinek erdélyi gyökerei és közvetlen erdélyi rokonai vannak, hasonló eredményekre jutnánk a felvidéki és a vajdasági magyarság tekintetében is. A családi kapcsolatok a társadalomnak olyan elemi szintjét szervezik meg, amelyet semmiképpen sem szabad figyelmen kívül hagynunk a jövő tervezése során. Ugyancsak fontos összefogó tényezőt jelentenek a baráti és kollegiális kapcsolatok is, a Kárpát-medencében élő magyarságon belül igen összetett barátsági kapcsolatok jöttek létre és az utóbbi néhány évtized során nagymértékben fejlődtek a szakmai kapcsolatok is. Ezeket az összeköttetéseket is a korábbinál jobban ki lehetne használni abban a folyamatban, amelyet „nemzetegyesítésnek” neveznek.

Hasonlóképpen nagy szerepük van és még nagyobb lehet az egész magyarságot mozgósítani képes intézményeknek, szervezeteknek, egyesületeknek. A különféle irodalmi, művészeti, tudományos, egyházi, közművelődési és ifjúsági mozgalmak és szervezetek egy rendkívül eleven hálót képesek létrehozni a politikai határok által széttagolt nemzeteken belül. A jelen összeállítás és konferencia is azt bizonyítja, hogy ez a háló létezik és működőképes, csak éppen a politikai életnek is jobban fel kellene figyelnie erre, minthogy tapasztalataim szerint a mindenkori kormányok, a politikai szervezetek általában elkötelezettséget várnak el a kulturális élet intézményeitől, és nehezen fogadják el azt, hogy ezek az intézmények valóban függetlenül működjenek.

Végül az ígéretes tényezők között kell megemlítenem azt a formálódóban lévő, új magyar nemzettudatot, amelyre az utóbbi néhány évtizedben már igen sok példát láthattunk. Ez a nemzettudat nem az egyes magyar régiók belső szolidaritását állítja a gondolkodás első helyére, hanem valóban, ahogy ezt annak idején Illyés Gyula is tanította, „nemzetben és népben gondolkodik”, és szellemi stratégiáját az egyetemes magyarság képviselője és szolgálatára jelöli meg. Ahogy látom, azokon a tanácskozáson, amelyeken az itt jelenlévők évente többször is szót kapnak, ez az egyetemes magyar nemzettudat ölt alakot, ezért is fontos, hogy az általunk képviselt elvek, az általunk elvégzett munka hivatalos támogatást kapjon, hogy minél többen megismerjék ennek a munkának az erkölcsiségét és eredményeit.

Összefoglalóan talán azt mondanám, hogy az imént emlegetett kulturális szervezetek és egyáltalán a magyar kulturális élet és a magyar politikai kultúra jövőndő működését három fontos tennivaló jelölheti meg: a felmérés, a tervezés és a cselekvés. Vagyis tudatában kell lenni annak, hogy a kárpát-medencei (vagy akár a nagyvilágban szerteszét élő) magyarság és ennek kultúrája milyen helyzetben van, illetve alapos és részletes kutatómunkával kell felkutatni és összefoglalni ennek a helyzetnek az ismérveit. Erre a munkára kell épülnie a jövő megtervezésének, vagyis ki kell jelölni azokat a feladatokat, amelyeknek elvégzése nemzeti kultúránk és nemzeti egységünk megerősítésének érdekében szükséges. Végül pedig határozott és józan intézkedésekkel kell a felismert nemzetépítő kulturális stratégiát végrehajtani. Mindez tudatos politikai elkötelezettséget, éltető szellemű vitákat és nemzeti szolidaritást kíván, ezeknek kialakításában és megerősítésében vállalhat magára igen nemes szerepet a mi összeállításunk is.